

Supilinna asustuse kujunemine 18. ja 19. sajandil

Lea Teedema

Tänapäeval pisut boheemliku auraga Supilinn on Tartu vanimaid asumeid. Millal omaaegse Jakobi eeslinna ja hilisema I linnaosa servas asuvat agulit Supilinnaks hakati nimetama, ei olegi täpselt teada, arhiiviallikates seda nime ei kohta.¹ See näib olevat kasutusse tulnud Nõukogude ajal. Käesolevas artiklis mõeldakse Supilinna all asumit, mida piirab ühest küljest Jakobi mägi ja selle all kulgev Tähtvere tänav, teisest küljest Emajõgi ja Emajõe tänav (v.a botaanikaia ja Emajõe vaheline lõik), kolmandast küljest Kauna ja neljandast Kroonuaia tänav (v.a paaritute numbritega tänavakülg).

Nõukogude perioodil käis asumi kui elukoha maine järk-järgult alla, perspektiivis oli sinne hoonestus lammutada. Ühe variandina kaaluti siin ülikoolilinnaku väljaehitamist.² Alanud gentrifikatsiooniprotsessi algfaasis on Supilinna paljud hooned uue välimuse saanud ja boheemliku auraga asum ise muutumas hinnatud elupiirkonnaks.³ Tänapäeva Supilinna elanikke iseloomustab tugev kogukonnatunne, tegutseb Supilinna Selts, vanim linnaosa-selts Tartus.

Ühe levinud arvamuse põhjal panid asumile 19. sajandi algul aluse talupojad ja igaüks võis siia ehitada just sellise maja, nagu talle parajasti meeldis. Näiliselt kinnitab seda arvamust ka Supilinna väline pilt, iga maja tundub siin olevat isemoodi. Tavaliselt paigutatakse Supilinna asustuse teke 18. sajandi viimasesse veerandisse või veelgi hilisemasse aega. Arhiiviallikad tõendavad aga, et siin elati juba varem. Üksikute kruntide kohta on andmeid juba 16. sajandi lõpust, enamiku kruntide teket ja omandisuhteid on võimalik järjepidevamalt jälgida alates 18. sajandi keskpaigast.

1 Edgar Kant on nimetanud Supilinna piirkonda Lepalinnaks ja Tähtverealuseks, vt Tartu: linn kui ümbrus ja organism. – Tartu: [koguteos]. Tartu linna-uurimise toimekonna korraldatud ja toimetatud. Tartu, 1927, lk 232, 347. Bernhard Körber on nimetanud seda piirkonda Tähtvere eeslinnaks, vt Körber, B. 1902. Die Stadt Dorpat (Jurjew) in statistischer und hygienischer Beziehung. Jurjev, lk 221.

2 Vt Kivi, R.-L. 2005. Tartu planeerimisest ja arhitektuurist: artikleid ja mälestusi. Koostanud J. Malin, K. Hallas-Murula. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuseum, lk 55.

3 Vt nt Männik, K. 2002. Gentrifikatsioon Eestis Supilinna näitel. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli Geograafia Instituut.

Siinne artikkel annab ülevaate Supilinna kujunemisest alates 18. sajandi algusest kuni 19. sajandi lõpuni ja on kokkuvõtte autori 2010. aastal valminud magistr tööst⁴.

Allikad ja kirjandus

Tartu linnaosade kujunemise ja arengu kohta põhjalikud ülevaated puuduvad. Tartu ajaloo üldülevaadetes eeslinnu, sh ka Supilinna eraldi käsitletud ei ole.⁵ Tartu linnaosadest annab üldise ülevaate Niina Raid oma Tartu tänavate kujunemist käsitlevas raamatus.⁶ Veiko Berendsen ja Margus Maiste puudutavad oma Tartu 1897. aasta rahvaloendust käsitlevas monograafias põgusalt ka asumite, sh Supilinna kujunemist.⁷ Riia ja Ülejõe linnaosa tänavatest on kirjutanud Niina Raid⁸ ja Ülejõe linnaosa arhitektuurilisest kujunemisest Mart Siilivask⁹. Hugo Treffneri Gümnaasiumi õpilased Ants Siim ja Karl Haljasmets koostasid 2009. aastal uurimuse Karlova eeslinnast.¹⁰

Eesti puitasumite kujunemist ja 19. sajandi alguses kohustuslikuks muudetud Vene tüüpfassaadide rakendamist Tartu ehituses on käsitletud Epi Tohvri.¹¹ M. Siilivask on andnud ülevaate Tartu arhitektuurist 1830–1918 ja selles kontekstis puudutanud ka asumite kujunemist.¹² Klassitsismiperioodi Tar-

4 Töö on täismahus kättesaadav aadressil http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/15157/Teedema_Lea.pdf

5 Vt Tartu [koguteos]. Tartu, 1927; Tartu ajalugu. Koostanud R. Pullat. Tallinn: Eesti Raamat, 1980; Tartu: ajalugu ja kultuurilugu. Koostanud H. Pullerits. Tartu: Ilmamaa, 2005.

6 Raid, N. 1999. Tartu tänavad aastani 1940. Tartu: ARC Projekt.

7 Berendsen, V., Maiste, M. 1999. Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

8 Raid, N. 1991. 16.–19. sajandi Tartu Riia-eeslinna tänavatest. – Kleio. Ajaloo ajakiri nr 4, lk 18–23; Raid, N. 1996. Tartu Ülejõe-eeslinna tänavate areng. – Kleio. Ajaloo ajakiri nr 1, lk 25–32.

9 Siilivask, M. 1999. Tartu Ülejõe linnaosa hoonestuse kujunemisest (1785–1940). – Tartu Linna- muuseumi Aastaraamat nr 5. Tartu, lk 24–38.

10 Haljasmets, K., Siim, A. 2010. Karlova asundus ja selle liitumine Tartu linnaga. – Akadeemia nr 1 (8), lk 51–115.

11 Tohvri, E. 2002. 1809.–12. aasta Vene tüüpfassaadid ja nende rakendamine Tartu linnaruumis. Magistr töö. Tartu; Tohvri, E. 2009. Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus; Tohvri, E. 1999. Eesti puitasumite kujunemisest ja elamutüüpidest. – Eesti puitarhitektuur = Estonian wooden architecture. Koostanud K. Hallas. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, lk 75–112.

12 Siilivask, M. 2006. Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend: arhitektuuriideed ja stiileeskujud kohalike arhitektide loomingus 19. sajandil ja 20. sajandi algul. Tartu: [Rahvusrarhiiv].

tu arhitektuuri on uurinud Helmi Üprus.¹³ Kõigis eespool nimetatud teostes on põgusalt mainitud ka Supilinna hooneid. Bernhard Körberi Tartu rahvaloenduse tulemusi kokku võtvas teoses leiab andmeid ka Supilinna rahvastikust ja sanitaaroludest.¹⁴ Üksikute teemade käsitlestest tasub nimetada Eduard Seegröni uurimust Tähtvere linnaosa kaevude kohta.¹⁵ Supilinna õllevabrikuid on käsitletud Andres Sepp oma Tartu õlletootmise ajalugu käsitlevas teoses.¹⁶

Supilinna asustuse kujunemise uurimise põhiallikad on mitmesugused arhiividokumendid. Neist varaseimate hulka kuulub Bartholomeus Wybersi kui ühe koostaja järgi nime saanud nn Wybersi revisjoniraamat, mis sisaldab andmeid kruntide kohta aastaist 1582–1656.¹⁷ Kruntide revisjon toimus ka aastatel 1681–1686.¹⁸ 1734–1742 korraldati Põhjasõja-järgsete omandisuhete selgitamiseks ning linna majadest ja kruntidest ülevaate saamiseks uus majade ja kruntide revisjon.¹⁹ Sellega on seotud ka 1757. aastal toimunud revisjon.²⁰ 1762. ja 1771. aastal toimunud taksatsioonid enam nii põhjalikud ei olnud. Kruntide paiknemisest 18. sajandi viimasel veerandil annab hea ülevaate Otto Gustav Dreyeri plaan, mille ta koostas pärast kreisi ja linna vahelise piiri reguleerimist 1786. aastal (vt ill. 1).²¹ Kruntide paiknemine kajastub ka 1816. aastast pärineval I linnaosa kruntide plaanil (vt ill. 2).²² Asustuse uurimise põhiallikad on aga Tartu-Valga kinnistusameti²³ fondis olevad kinnistusregistrid ja -toimikud. Nende suur usaldusväärsus ja suhteliselt hea säilimine teevad need ajalooallikana väga väärtuslikuks. Üksikutes kinnistutoimikutes on dokumente juba 18. sajandist. Enne 1830. aastaid toimunud kinnisvara liikumise kohta, eriti mõisamaade kinnistute osas, on andmed siiski suhteliselt lünklikud. Mõnevõrra aitavad neid

13 Üprus, H. 1942. Tartu klassitsistlik arhitektuur. Magistr töö. Tartu.

14 Körber, B. 1902.

15 Seegrön, E. 1893. Chemische und bacteriologische Brunnenwasseruntersuchungen im I. Stadtteil (Techelferscher Bezirk) zu Jurjew (Dorpat): Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doctors der Medicin verfasst und mit Bewilligung Einer Hochverordneten medicinischen Facultät der Kaiserlichen Universität zu Jurjew zur öffentlichen Vertheidigung bestimmt. Dorpat.

16 Sepp, A. 2007. Õllelinn Tartu. Tartu.

17 Eesti Ajalooarhiiv (EAA) 995-1-21865. Revisionsbuch aller Gründe und Plätze (Wybers), 1582–1656.

18 EAA 995.1.21841. Protokolle der Revision der Gärten und Plätze in der Vorstadt am Stein-damm, 1681–1686.

19 EAA 995.1.21842. Protokolle der Revision der Haus- und Gartenplätze, 1734–1742.

20 EAA 995.1.21866. Revisionsbuch aller Häuser, Gründe und Plätze, 1758.

21 Plaanist on säilinud Conrad Martin Sengbuschi poolt 1792. aastal tehtud koopia: EAA 995-1-6851, l 3. Geometrische Charte von der Kreisstadt Dorpat, 1792.

22 EAA 995.1.6856, l 3. Geometrische Charte des I-ten Theils der Kaiserlichen Stadt Dorpat, 1816.

23 EAA 2381. Tartu-Valga kinnistusamet.

Ill.1. Geometrische Charte von der Kreisstadt Dorpat, 1792. EAA 995.1.6851.3.

lünki täita Tartu magistraadi fondis²⁴ säilitatavad suuliste avalduste raamatud (*Auftragbücher*), kus on kirjas üksikasjalikud andmed krundi suuruse, asukoha, hoonete olemasolu, ostja ja müüja isiku jm kohta. Samas fondis on ka eri aastatel tehtud taksatsioonide toimikud, mis sisaldavad andmeid kruntide ja neil olnud hoonestuse olemasolu ja seisukorra kohta. Eriti põhjalikud on need 1855. aasta kohta. Paraku ei kajastu neis Tähtvere mõisa maadele jäänud kinnistud. Andmeid majade ja kruntide omanike kohta leiab ka magistraadi komisjonide (korterikolleegium, tulekassa, linna ülesehitamise kolleegium, kinnistusosakond jt) materjalidest. Samuti on väga inforikkad raeprotokollid ja missiivid, kuid neist üksikute faktide otsimine on töömahukas.

Uute kinnistute teket, tänavate moodustamist jm ehitustegevusalast informatsiooni kajastavad Tartu kammerkohtu²⁵ protokollid ja protokolliregistrid (*Protokoll-Journal*). Rohkelt pakuvad teavet samas fondis leiduvad eri probleeme käsitlevad kohtutoimikud. Supilinna ehitiste väljanägemisest saab aimu säilinud projektidest. Kahjuks on neid 19. sajandi I poolest vaid üksikuid. Alates 1876. aastast on aga Tartu kammerkohtu ja Tartu linnavalitsuse fondis²⁶ säilitatavate projektide põhjal võimalik Supilinna hoonetest üsna hea ülevaade saada.

24 EAA 995. Tartu magistraat.

25 EAA 3828. Tartu kammerkohus.

26 EAA 2623. Tartu linnavalitsus.

Ill.2. Geometrische Charte des I-ten Theils der Kaiserlichen Stadt Dorpat, 1816. EAA 995.1.6856.3.

Ehitusalane regulatsioon

Linna ehitusajadega tegeles juba varasemast ajast üks alamkohtutest – kammerkohus (*Kämmeregericht*), mis lahendas kinnisvara hindamise ning ehitiste ja maatükkide piiride küsimusi.²⁷ Kohtu koosseisu kuulus kaks kammerhärrat. 1765. aastal kinnitatud valitsemiskorraldus kinnitas uuesti nende kohustused ja õigused.²⁸ 16. mail 1765 kinnitatud eestlaste töötingimusi reguleerivas teenijate palkamise korralduses nenditi muuhulgas, et linn ja eeslinnad on täitunud paljude viletsate taluhüttidega, mis on suure tuleohu allikaks. Mittesakslastel, olgu nad linnaelanikud või talupojad, keelati ehitamine enne kammerhärralt loa saamist. Samuti tuli neil teavitada kammerhärrat krundi või maja ostmisest, loovutamisest või vahetamisest. Ehitatav hoone pidi olema piisavalt suur ja võimaldama sõjaväe majutamist.²⁹

1776. aastal kinnitas Liivimaa kubermanguvalitsus Tartu uue ehitusmääruse. Sellega määrati kindlaks linna kivimajade piirkonnad ja eeslinnadesse ehitatavatele puumajadele esitatavad nõuded ning fikseeriti kammerkohtu

27 Bunge, F. G. v. 1827. Darstellung der gegenwärtiger Verfassung der Stadt Dorpat. Riga, lk 36.

28 EAA 995.1.34, lk 4–4p. Bürgervergleich, 1765.

29 EAA 995.1.29, lk 75–75p. Ordnungen der Stadt Dorpat und beglaubigte Kopien der Konstitutionen von 1765.

ülesanded. Ehitisi oli linnas lubatud rajada ainult kehtiva linnaplaani kohaselt. Ükski ehitusmeister ei tohtinud kammerkohtu otsuseta ehitustöid teha.³⁰ 10. mail 1783 anti teada, et kõikidest hoonete juures ettevõetavatest ehitustöödest nii linnas kui ka eeslinnades tuleb kammerkohtule eelnevalt teada anda. Käsust vastu eksijaid ähvardas trahv.³¹

1805. aastal sai seni magistraadile allunud politseist iseseisev asutus. Selle eesotsas oli magistraadist sõltumatu politseimeister, kelle kinnitas ametisse Liivimaa kubermanguvalitsus. Liivimaa kubermanguvalitsuse 2. märtsil 1806 antud eeskirja kohaselt jaotati ehituse järelevalve kammerkohtu ja linna politseivalitsuse vahel. Ehitusplaanide läbivaatamine, ehitusplatside määramine, fassaadide järelevalve jm allutati politseimeistrile, seni ehitusajadega tegelenud kammerkohtu ülesandeks jäi ainult ehitustülide lahendamine. Hoonete ehitamisel tuli endiselt lähtuda 1776. aasta ehitusmäärusest.

20. oktoobrist 1809 pärinev rae publikatsioon kohustas linnakrundi rentijat selle kahe aasta jooksul hoonestama. Vastasel juhul võeti krunt ära.³² Tegelikult seda nõuet eriti rangelt (vähemalt Supilinnas) ei järgitud. Näiteks võttis kammerkohus alles 1826. aastal Johann Reinholdilt ära talle 1813. aastal välja mõõdetud krundi nr 231 kasutusõiguse, sest ta kasutas krunti ainult aiapidamiseks ja jättis ka rendi maksmata.³³

Alates 1810. aastast tuli elamute ehitamisel lähtuda tüüpfassaadidest, mis kehtestati keiser Aleksander I ukaasiga 31. detsembril 1809.³⁴ Maja ehitamisele seati kindlad nõuded, millest kõrvale kalduda ei tohtinud. Praktilises ehitustegevuses võeti aluseks tüüpfassaadide kogumikud. Tüüpfassaadide järgimist kontrollisid kammerkohus ja kohalik politseivalitsus.³⁵ Tartusse jõudsid tüüpfassaadide I ja II kogumik alles 7. augustil 1811, väravate ja tarade kogumik ei olnud selleks ajaks veel trükitud. Seetõttu ei nõutud esialgu ka väga rangelt tüüpfassaadidest kinnipidamist ega kontrollitud nende järgimist.

17. septembril 1813 anti korraldus, mille põhjal pidid Emajõe kaldad 70 jala laiuses jääma hoonestamata.³⁷ Sisuliselt määrati sellega Emajõe-äärne kallasrada.

30 EAA 3828.1.1. Bauordnung für das Kämmergericht der Stadt Dorpat, 1776.

31 EAA 995.1.6718, lk 90–90p. Missivbuch, 1783.

32 EAA 995.1.6765, nr 1171 (leheküljed pagineerimata). Missivbuch, 1809.

33 EAA 3828.1.32, lk 20. Protokollbuch, Missiv und Tischregister, 1826.

34 Полное собрание законов Российской Империи I, nr 24061a (31.12.1809).

35 Üprus, H. 1942, lk 90–91.

36 EAA 995.1.5432. Akte betreffend die Abfassung eines Entwurfs zum Baureglement für die Kreis- und Landstädte, sowie die Beobachtung des Reglements bei der Ausführung von Bauten, 1799–1850.

37 EAA 3828.1.20, lk 63. Protokollbuch und Missiv, 1813.

21. augustil 1814 nimetati ametisse kaks linna ehitusmeistrit, kes oma tegevuses juhindusid 10-punktilisest instruksioonist. Lisaks uusehitiste järelevalvele ning ehitatavate majade, tarade ja väravate fassaadide jälgimisele pidid nad kontrollima elamu vastavust tuleohutusnõuetele. Ehitusmeister pidi kinnitama ka kõik kroonu, linna ja eraehituste plaanid.³⁸ 19. juunil 1816 kinnitas kindralkuberner Tartu linna plaani, mida tuli ehitiste rajamisel järgida.

1818. aastal tuletas Tartu magistraat elanikele tüüpfassaadide kasutamise kohustuslikkust meelde. Eksijaid ootas rahatrahv või hoone lammutamine.³⁹

Alates 1833. aastast tegeles fassaadide järelevalvega politseivalitsus. Liivimaa kubermanguvalitsuse 1835. aasta 7. veebruari teate kohaselt võis fassaade kinnitada linna ehitusmeistri juures. 1857. aastal anti ehitusprojektide kinnitamise õigus kubermangude ehitus- ja teedekomisjonile ning 1863. aastal linnaarhitektile või selle puudumisel politseivalitsusele.⁴⁰ Tüüpfassaadide järgimise nõue kehtis ametlikult kuni 1858. aastani.

1882. aastal kinnitas kubermanguvalitsus linna uue ehitusmääruse.⁴¹ 1883. aasta erimäärusega⁴² jagati linn kontsentriselt kolmeks piirkonnaks. Sisemine kiviapiirkond ulatus Laiast tänavast kuni Poe tänavani ning Toome nõlvast kuni Söögituru tänavani, laiendatud kiviapiirkond Pepleri tänavast Jaama tänavani ning Kroonuaia⁴³ tänavast Lao tänavani. Uusi puitelamuid võis ehitada neist väljapoole jäävas kolmandas piirkonnas, kuhu kuulus ka Supilinn (v.a Kroonuaia tänav). Hooned pidid vastama kindlatele nõudmistele, muuhulgas tulid teineteisele lähemal kui neli silda asuvad puithooned tulemüüri eraldada. Katused tuli katta tulekindla materjaliga (plekk või kivi). Katusepapi võis kasutada väljaspool kiviapiirkonda, hooned pidid seisma tänavajoonel

38 EAA 995.1.22139, lk 1–4. Instruktionen betreffend die Stadtbaumeister, 1814.

39 1820. a kontrolliti linna hoonete ja tarade vastavust eeskirjadele. I linnaosas leiti 79 eeskirjade rikkumist, neist mõned ka Supilinna majade juures. Nõuetele ei vastanud rentnik Drewingi trepp. Professor Jaesche, revisor Schuberti ja pastor Oldekopi kõrvalhoone oli voodrilaudadega katmata, Levonti [Duškin] pidi oma kokku kukkumas olnud kõrvalhoone lammutama ja ehitama korraliku tara ning kingsepp Dultz pidi katma kõrvalhoone voodrilaudadega. EAA 995-1-1492, l 5–5p. Verzeichnisse der ordnungswidrig befundenen Häuser, Zäune und Pforten, 1820.

40 Siilivask, M. 2006, lk 36.

41 Tartu ehitusseadlus, mille järele Tartu elanikud oma ehitused peavad toimetama: (Tartu linna volikogust antud ja seaduslikult kinnitatud linnade seadluse 103 art., punkt 1, 3, 4, 9, 10 ning 11 põhjusel: Riia-loss, 24. veebr. 1882 = Обязательные для жителей г. Дерпта постановления по строительной части = Obligatorische Verordnung zur Regelung des Bauwesens in der Stadt Dorpat. [S. l., 1882].

42 Ortsstatut zur Beschränkung der Holzbauten in Dorpat. 1883. – Livländische Gouvernements-Zeitung, Nr. 55.

43 Kroonuaia tänav kandis sellal ametlikult Botaanika nime. Artiklis kasutatakse tänapäevast nime.

või vähemalt 2 sülda sellest eemal. Viimasel juhul tuli tänavajoon markeerida läbipaistva heki või piirdetaraga.

2. märtsil 1895 vastuvõetud linnavolikogu otsuse järgi pidi igal elumajal, millel oli tänavapoolne sissepääs, olema sinine plekktahvel valge majanumbriga. Hoovis asunud majade numbrid tuli kinnitada tarale. Kui tänavamajade arv kiiresti suurenes, võis majade numbrite politsei korralduse alusel muuta. Väheste lisanduvate majade korral lisati numbrile tähed a, b, c jne.⁴⁴

Supilinn kuni 1805. aastani

Üksikute Supilinna kruntide kohta on andmeid juba 16. sajandi lõpust. Järjepidevamalt on enamiku kruntide teket ja omandisuhteid võimalik jälgida alates 18. sajandi keskpaigast. Eespool mainitud Wybersi revisjoniraamatu⁴⁵ andmetel asus Jakobi värava ees ja taga, Tähtvere mõisa poole jäänud alal ning Vene värava taga rida aedu⁴⁶, millest osa jäi kindlasti ka Supilinna piiridesse. Paraku on nende täpsemat asukohta Wybersi põhjal raske määrata.

1681–1686 tehtud revisjoni andmetel asus Jakobi kaevu lähedal mäe all⁴⁷ 26 krunti, nende hulgas ka linna karjamaa, mis piirnes Tähtvere kopluga.⁴⁸ Ka selles revisjonis ei ole aedade täpsemat asukohta märgitud.

Aastatel 1734–1742 tehtud revisjoni kirjeldustele toetudes võib arvata, et Supilinnas oli paarkümmend aedadena kasutatud krunti, enamasti päruskrundid. Mõned krundid kuulusid ka Jaani kirikule ja linnale.⁴⁹ 1757. aasta revisjon näitas, et osa varasemaid krunte oli ühendatud ning lisandunud oli linnale kuuluvaid krunte.⁵⁰

Pärast 1775. aasta suurt tulekahju hakkas Tartus kehtima uus linnaosade jaotus. Seni Jakobi eeslinna alla kuulunud Supilinn jäi esimese linnaosa koosseisu. Uue linnaseaduse alusel valimiste korraldamiseks tuli linnaelanikud kategooriate kaupa kirja panna ehk koostada uus kodanikeraamat. Selle koostamise hõlbustamiseks andis linnapea Adam Johan Klein 20. juunil 1786

44 Sammlung der Ortsstatuten 1879–1902.

45 EAA 995.1.21865. Revisionsbuch aller Gründe und Plätze (Wybers), 1582–1626.

46 Raid, N. 1992. Tartu elanike aiakruntidest XVI–XVIII sajandil. – Kleio nr 5/6, lk 8–10.

47 unter dem Berge, bey Jacobs Brunn von Techelfer.

48 EAA 995.1.21841, lk 16–16p, lk 31p–35p. Protokolle der Revision der Gärten und Plätze in der Vorstadt am Steindamm, 1681–1686.

49 EAA 995.1.6684, lk 116p–117. Missivbuch, 1734–1735.

50 EAA 995.1.21866. Revisionsbuch aller Häuser, Gründe und Plätze, 1758.

korralduse kõik linna hooned ja krundid nummerdada. Seetõttu annab kodanikeraamat ülevaate ka elanikele kuulunud kruntidest ja elamutest.⁵¹

Toetudes 1734. ja 1757. aasta revisjoni ning kammerkohtu protokollidele, kodanikeraamatule ning eespool mainitud 1787/1792. aasta plaanile, on võimalik Supilinna kruntide varasemat kujunemist üsna täpselt jälgida. Selgub, et enamik Dreyeri plaanil märgitud kinnistuid paiknes varasemate aiakruntide kohal, mis asusid praeguse Oa, Kroonuaia, Tähtvere ja Emajõe tänav kandis, paar krunti ka praeguse Meloni tänav alguses.

1787. aastal asus praeguse Tähtvere, Jakobi ja Kroonuaia tänav nurgal kolm Jaani kirikule kuulunud krunti, millest on teateid 18. sajandi teisest veerandist. Nende naabruses asus hiigelsuur kinnistu, mille küljed jäid praeguse Tähtvere, Kroonuaia ja Herne tänaväärde. Varem oli asunud selle krundi kohal kuus-seitse eri omanikele kuulunud aeda, mis 18. sajandi viimaseks veerandiks olid kõik Jaani kiriku pastori Theodor Oldekopi valdusesse jõudnud.

Kaks krunti asus Tähtvere tänav ääres tänapäevase Marja ja Meloni tänav vahel. Ka neist on teateid 18. sajandi teisest veerandist. Praeguse Meloni tänav alguses paremat kätt asunud kaks krunti on arvatavasti tekkinud pärast 1734. aastat. Kolm krunti asus praeguse Piiri ja Meloni tänav vahel. Nende tekkimise aega ja varasemaid omanikke ei ole õnnestunud tuvastada. Tähtvere tänav mäepoolsel küljel oli 1787. aastal viis krunti, millest ühte pidasid enda omaks nii linn kui ka Tähtvere mõis,⁵² teiste kohta on andmeid 1757. aasta revisjonis.

Kroonuaia tänav alguses asunud kirikukruntidest ühte kasutas kingseppmeister Michael Krampe, kes 1785. aastal oli ametis Jaani koguduse köst-rina.⁵³ Teine krunt koos seal asunud eesti koguduse köstrimajaga oli köster Christlieb Ignatiuse valduses. Tänapäeval Kroonuaia ja Herne tänav ristumiskohas asunud kahest krundist ühte on mainitud juba 16. sajandi ning teist 17. sajandi lõpus. Samast ajast on teateid ka praeguse Kroonuaia 58/60 alal asunud kinnistu kohta. Selle ostis 1752. aastal Jaani koguduse pastor Tobias Plaschnig, kelle perekonnale kuulus see kuni 1792. aastani.⁵⁴ Elamu ehitas ta 1755. aastal hoopis praeguse Lutsu ja Jakobi tänav nurgale, kus see nüüdki alles on (Lutsu 2).⁵⁵

51 Iga maja- või krundiomanik sai maalermeister Peter Gottlieb Vogeli käest 14 kopika eest numb-riga sildi, mis tuli kinnitada majale või hoonestamata krundi korral väravale. EAA 995-1-6731, lk 518–519. Missivbuch der Schreiber, 1786.

52 Krunt nr 172 on plaanil tähistatud vaidlusaluse krundina (*streitig Land mit Techelfer*).

53 EAA 995.1.1418, lk 73. Bürgerbuch, 1786.

54 EAA 995.1.21866, I 302p. Revisionsbuch aller Häuser, Gründe und Plätze, 1758.

55 Siilivask, M., Kimmel, T. 2009. Jalutaja teejuht. Tartu I. Südalinn ja Toometagune. Tallinn, lk 93.

Plaschnigi krundi taga, umbes botaanikaia kasvuhoonete kohal asunud krundist on teateid 18. sajandi teisest veerandist. Oa 8 kohal asunud krunt kuulus aga juba 18. sajandi alguses perekond Loewenwoldele, kes seda välja rentis.

Kartuli ja Oa tänava kandis asunud kolmest kinnistust ühte kasutas 1787. aastal linna vaestekubjas (*Bettlervoigt*) Madis Hansson, teist kalur Sachka Mihkel ja kolmandat päevatööline Sachka Toomas.

Emajõe ääres asus mitu erineva suurusega krunti, millest mõne kohta on samuti teateid 17.–18. sajandist. Kaks kinnistut asusid 1787. aastal vahetult Emajõe kaldal, üks neist läks hiljem tänava alla.

18. sajandi keskel oli Supilinnas umbes paarkümmend krunti. 1786. aastaks oli see arv kahekordistunud (41). Üks krunt kuulus linna vaestekassale, 14 olid pärus-, 11 linna- ja 10 Jaani kiriku krundid. Ülejäänud viis asusid Tähtvere mõisale kuulunud maal. Kruntide suurus oli väga erinev, alates 1,62 ruutvitsa⁵⁶ suurusest minikrundist Emajõe kaldal kuni pea tervet kvartalit enda alla haaranud 3000 ruutvitsa suuruse hiigelkrundini.

1802. aastal olid Supilinnas aruande põhjal tulekassale maksnud korstnamaksu 45⁵⁷ ja 1803. aastal 46 krunti⁵⁸.

1792–1804 mõõdeti linnale kuulunud luhast välja veel kuus krunti, mis kõik paiknesid Meloni tänava kandis. Osa varasemaid krunte läks rajatavate tänavate alla ning kruntide koguarv suurenes ainult ühe võrra. 1805. aastal oli Supilinnas 46 krunti, kaks neist asusid Tähtvere mõisa maadel ja jäid esialgu väljapoole linna piiri.

Enamik krunte oli hoonestatud. Elamud olid väikesed, enamasti talumajapidamisele iseloomulikud hooned, mida on tihti nii nimetatudki (*Bauernhaus, Gehöft*). 18. sajandi keskpaigas oli Supilinnas kümnekond, 1786. aastal 30 ja 1805. aastal 31 maja. 1805. aasta taksatsiooni andmetel olid Supilinna hoonestuses ülekaalus ühe- ja kahetoalised väikesed majad, sekka paar kolmeneljatoalist elamut. Pastor Theodor Oldekopi ja kaupmees Lange perele kuulus 12-toaline ja kubermangusekretär Otto Wilhelm Kieseritzkile 8-toaline eluhoone.⁵⁹ Osa maju oli 1805. aastast pärit tulekassa aruande põhjal endiselt korstnata. See puudus Kerge Micheli lese, Varvara Petrovna, Johsti Johanni pärijate ja lesk Agraфина [Agrafinija] elamul.⁶⁰

⁵⁶ 1 ruutvits = 4,29 ruutsülda = 19,3 m².

⁵⁷ EAA 995.1.25240. Repartitionslisten der Nachtwächter und die Brandkassabeiträge, 1802.

⁵⁸ EAA 995.1.25241. Repartitionslisten der Nachtwächter und die Brandkassabeiträge, 1803.

⁵⁹ EAA 995.1.26215. Buch über Einnahmen und Ausgaben, Restantenlisten, Inventarium und Belege, 1775–1776.

⁶⁰ EAA 995.1.25243. Repartitionslisten der Nachtwächter und die Brandkassabeiträge, 1805.

Ill. 3. Vaade Tartu linnale. Karl August Senffi 1798. aastast pärineva vasegravüüri järgi. Näide raamatust Johann Christoph Brotze. *Estonica*. Koostanud Raimo Pullat. Estopol 2006, lk 220–221. Gravüüri originaal asub Eesti Ajaloomuuseumis AM13373G4733.

19. sajandi algul oli Supilinn suurte kruntide ja hajusa asustusega agul, mis väliselt pildilt meenutas rohkem küla. Kindlasti nägi ka Supilinnas mõni elamu välja nii idülliline nagu Karl August Senffi 1798. aastast pärineval vasegravüüril, mis kujutab vaadet Tartu linnale (vt ill. 3).⁶¹

Tänavatest olid olemas Emajõe⁶², Oa, Tähtvere ja Kroonuaia tänav ning Meloni tänava algus.

1793. aastast säilinud meeshingede nimekirja põhjal elas Supilinnas umbes 100 meest. Enamik neist olid vabade linnaelanike hulka kuulunud eestlased, sekka mõned pärisorised talupojad Kärknast ja Pranglist. 13 inimese kohta on rahvuseks märgitud sakslane, nende hulka kuulusid Jacob Heinrich Schwallingeri ja kingsepp Gotthard Ernst Ackeni pere ning Ackeni õpipoiss ja sell. Sakslasteks on märgitud ka köster Christlieb Ignatius, tema poeg ja sulane Tenno.⁶³ Elanike üldarv jäi arvatavasti paarisaja piirimaile.

Supilinn 1806–1855

1802. aastal taasavati Tartu ülikool ning 1804. aastal sai see Eesti-, Liivi- ja Kuramaad ning Soomet hõlmava õpperingkonna keskuseks.⁶⁴ Ülikooli tegevus mõjutas elanikkonna koosseisu ja selle kaudu ka ehitustegevust. Esmajoones hoogustus ehitamine kesklinnas ning selle lähedal asunud tühjadel kruntidel.

⁶¹ Johann Christoph Brotze. *Estonica*. Koostanud R. Pullat. Tallinn: Estopol, 2006, lk 220–221.

⁶² Omaaegsetes allikates nimetatakse Kalda tänavaks.

⁶³ EAA 995.1.1476. Verzeichnis der im 1. Stadtteil befindlichen männlichen Seelen, 1793.

⁶⁴ Leppik, L. 2011. Kalefaktoripojast professoriks. Tartu Ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu: Kleio, Tartu Ülikooli ajaloo muuseum, lk 76–84.

Teiselt poolt levis hoonestus ka linna äärealadele.⁶⁵ Kuigi Supilinna piirkond ei olnud looduslike olude tõttu (madal jõeäärne maa) elukohana eriti atraktiivne, hakkas ka sinne asustusala eelkõige linna karjamaana kasutuses olnud luha arvel tasapisi laienema. Kammerkohtu protokollide andmestik võimaldab uute kruntide teket üsna täpselt jälgida.

1808. aastal poolitati Illacko Eberi krunt (Meloni 16)⁶⁶, eraldatud osa läks tema võõraspoja kasutusse (Meloni 12/14)⁶⁷. Samal aastal mõõdeti krunt välja ka habemeajaja Karl Henningule (Herne 53)⁶⁸, kingsepp Johann Wilhelm Plähnile (Kartuli 7) ning Friedrich Feltingile (Herne 49)⁶⁹.

1809. aastal palusid endale krundi välja mõõta kokk Hans Nilson (Marja 26)⁷⁰ ja plekksepp Johann Anton Weinschner (Herne 35/37)⁷¹.

19. sajandi esimesel kümnendil oli Supilinna asustus juba niipalju tihenunud, et 1808. aastal tuli kammerkohtus arutusele tulevaste Kartuli ja Herne tänava rajamine. Esialgse plaani kohaselt pidi Herne tänav kalur Illacku (Meloni 18), habemeajaja Henningi (Herne 53) ja plekksepp Weinschneri (Herne 35/37) krundist mööda linna poole minema.⁷² Selle kava elluviimisel oleks rajatav tänav põrganud vastu päruskrundil 191 asunud kaupmees Lange maja. Kaupmehe maja siiski säästeti ja rajatava tänava tarbeks pidi tüki oma kinnistust loovutama linnakrundi 204 rentija, lesk Agrafinija. Kokkuleppele tuli jõuda ka päruskrundi 185 omaniku, pastorilesk Oldekopiga, kelle krundi rajatav tänav läbi lõikas, jättes ühe osa sellest teisele poole Herne tänavat. Lesele maksti tänava alla läinud maa eest (199,5 ruutvitsa) 200 rubla kompensatsiooni.⁷³ Kartuli tänav pidi plaani kohaselt algama Emajõe äärest, ületama rajatava Herne tänava ning seejärel kulgema läbi kingsepp Plähni ja pastorilesk Oldekopi krundi kuni Tähtvere tänavani. Nii oleks tekkinud Meloni tänava-ga paralleelne tänav. See kavatsus sai tagasilöögi proua Oldekopilt, kes Kartuli tänava jaoks maad loovutada ei soovinud.⁷⁴ Lese ja kammerkohtu vahelise vastuolu lahendas kindralkuberner. Tema 1816. aasta 21. juunil antud Tartu

65 Marksoo, A. 2005. Linnasiire. – Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu. Tartu: Ilmamaa, lk 144.

66 Kinnistute asukohtades parema orienteerumise huvides on artiklis kasutatud tänapäevaseid aadresse.

67 EAA 3828.1.15. 42–43. Protokollbuch, 1808.

68 EAA 2381.2.896. Herne 53. Kinnistutoimik nr 190f, 1867–1937.

69 EAA 2381.2.895. Herne 49. Kinnistutoimik nr 190e/190ee, 1859–1937.

70 EAA 3828.1.16. 62–63. Protokollbuch, 1809.

71 EAA 2381.2.892. Herne 35. Kinnistutoimik nr. 190b, 1838–1942.

72 EAA 3828.1.18. 25p–26. Protokollbuch, 1811.

73 EAA 995.1.5459. 36. Akte betreffend die Anlegung, Reparatur und Reinigung der Strassen, 1815–1865.

74 EAA 3828.1.18. 25p–26, 32p. Protokollbuch, 1811.

linnaplaani puudutavas korralduses sätestati muu hulgas, et läbi Oldekopi aia ei tohi tänavat rajada ja tänavaalune maa peab tulema linna maadest. Seega jäi linnaplaneerimisel peale eraomaniku tahe ja eraomandi puutumatus ning Kartuli tänav jäigi niisama lühikeseks, nagu see praegugi on.

1813. aastal ostis politseivahtmeister Gustav Simonsohn pastorilesk Oldekopilt kinnistust 185 eraldatud osa, mis jäi pärast Herne tänava rajamist põhikrundist eraldi teisele poole Herne tänavat (Herne 21). Krunt mõõdeti rajatava Herne tänava ääres välja ka *Accisediener* Friedrich Nedatzile (Herne 41). Seni karjamaana kasutuses olnud luhas mõõdeti krundid puusepp Carl Sauterile (Sautra) (Meloni 25), müürsepp Vassili Vassiljevitšile (Meloni 24), kaupmehele Carl Petersohnile (Meloni 26), Johann Reinholdile (Piiri 7) ja Kangro Jacobi pojale Jaanile.⁷⁵

Aastatest 1814–1827 kammerkohtu protokollides andmeid Supilinnas uute kruntide väljamõõtmise kohta ei ole. 1828. aastal mõõdeti välja kaks Emajõe-äärset krundi Oa, Marja ja Meloni tänava vahel.⁷⁶ 1829. aastal kinnistati need kaupmees Justus Reinhold Schrammile kasutamiseks. Hoonestust sinna ei tekkinud ja hiljem asus neil jõeäärseil kruntidel linna heinamaa. 1829. aastal poolitati Marja 28 krunt, millest eraldati 265 ruutvitsa suurune osa (Marja 32).⁷⁷

1829. aastal eraldati osa Herne 21 kinnistust veskiehitusmeister Carl Frickele (Herne 33).⁷⁸ 1830. aastal eraldati Vassili Vassiljevitši kinnistust (Meloni 22) 107 ruutvitsa suurune osa Johann Tartole (Meloni 24).⁷⁹

1805. aastal oli Supilinnas 31, 1820. aastal umbkaudu 50 ja 1830. aastal 58 elamut. 1843. aastal loendati Supilinnas 74 pea- ja 24 kõrvaleramut, valdavalt puithooned, sekka kaks kivihoonet. Kõige tihedamalt oli hoonestatud Meloni tänav, järgnesid Kroonuaia ja Tähtvere tänav. 1850. aastate keskel oli elamuid saja ringis. Pea täielikult puudus hoonestus suurel osal tänapäevase Marja, Tähtvere, Kroonuaia ja Herne tänava vahelisel alal, pastor Gehewe (endisel Oldekopi) suurel päruskrundil. Elamute kõrval oli ka üks tööstusettevõte, Johann Friedrich Mathieseni seebivabrik Emajõe tänaval.

Endiselt domineerisid ühekorruselised ja ärklikorruksed elamud. Kesklinnale lähemal oli ka suuremaid, rohkem kui kümne toaga maju. Pea kõigil kruntidel oli lisaks elamule rohkelt kõrvalhooneid (sh ka loomapidamishoo-

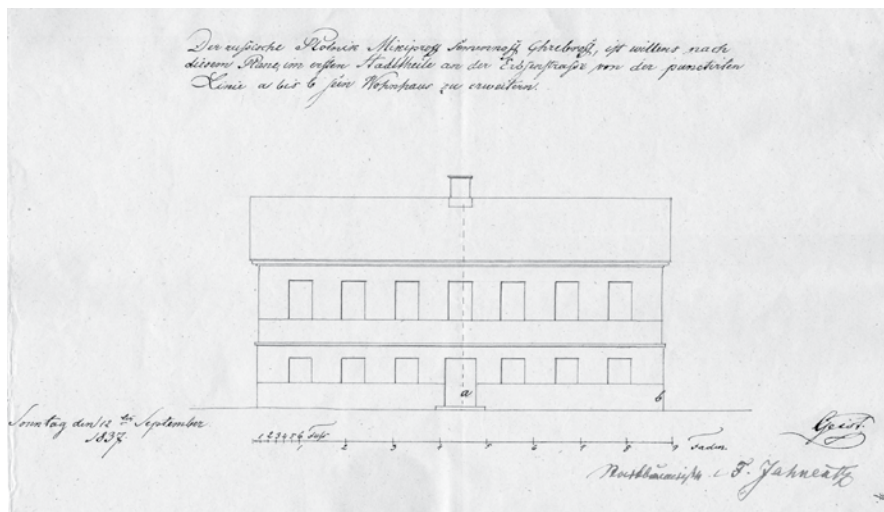
75 EAA 3828.1.20, l 18–19, 44–45. Protokollbuch und Missiv, 1813. Kinnisturegistri andmetel kuulus Kangro Jaanile kinnistu 190aa (Kartuli 10), vt EAA 2381-2-891. Kinnistutoimik nr 190aa. Kartuli 10, 1818–1933.

76 EAA 3828.1.33. 18p. Kinnistud 235 ja 236. Protokollbuch, Missiv und Tischregister, 1828.

77 EAA 3828.1.34. Protokollbuch, Missiv, Tischregister und Dekretenbuch, 1829.

78 EAA 2381.1.1766, lk 86. Pfandbuchregister des 1. Stadtteils der Stadt Dorpat, 1784–1889.

79 EAA 3828.1.35. 47. Protokollbuch, Missiv, Tischregister und Dekretenbuch, 1830.

Ill. 4. Nikifor Rebrovi maja fassaadijoonis. Akte in Nachlassachen des Nikifor Semenow Rebrov, 1840–1841. EAA 995.1.1.2649.3.

neid) ja täiendavat tulu andev juur- või puuviljaaed. Enamik siinsetest hoonetest oli ehitatud 19. sajandi esimestel kümnenditel, mida tõendab ka kammerkohtus kinnitatud ehitusplaanide arv. 1840–1850 kinnitati Supilinnas uute majade ehitamiseks või olemasolevate juures parandustööde tegemiseks kõigest 4 plaani ja aastatel 1851–1854 mitte ühtegi.⁸⁰ Teada on üks 1837. aastast pärinev projekt, mis kujutab endast fassaadijoonist Herne tänaval asunud kahekorruselise elamu kavandatavaks laiendamiseks (vt ill 4).⁸¹

Kõnesolevat perioodi iseloomustab asustuse laienemine linnamaa arvel. 1850. aastate keskpaigaks oli Supilinnas umbes 90 krunti ja peaaegu kogu vaba linnamaa oli kruntidena välja jagatud. Kruntide suurus ulatus 14,16 ruutvitsast (nr 188) kuni mitme tuhande ruutvitsani (nr 184/185). Omavahel ühendati krundid 185c, 190 ja 191.

19. sajandi keskpaigaks olid Supilinnas Meloni, Herne, Emajõe, Kroonuaia, Oa, Kartuli, Piiri, Tähtvere ja Marja tänav⁸². Tänavad olid hoonestuselt ja omanike sotsiaalselt kuuluvuselt üksteisega suhteliselt sarnased, elitaarseim oli Kroonuaia tänav.

⁸⁰ EAA 3828.1.55. Verzeichnis der eingereichten Baupläne, 1840–1878.

⁸¹ EAA 995.1.12649.3. Akte in Nachlassachen des Nikifor Semenow Rebrov, 1840–1841. Tõenäoliselt jäi see hoone siiski ehitamata, sest omanik, venelasest puusepp Nikifor Rebrov suri enne ehituse alustamist, jättes maha hulga võlgu.

⁸² Kandis sellal Uue tänava nime.

Krundiomanike hulgas olid ülekaalus käsitöölised ja muud ametimehed. Oli ka üksikuid vaimulikuseisuse esindajaid, bürgereid, kaupmehi, literaate, erusoldateid ja talupoegi.

1807. aastal oli Supilinnas umbes 250, 1831. aastal 550⁸³ ja 1851. aastal 660 elanikku. Esindatud olid kõik seisused, enamik siinseid asukaid kuulus siiski töolis- ja tsunftioklaadi.

19. sajandi keskel oli Supilinn ühtlaselt hõreda asustuse ja püsiva omanikkonnaga asum, mille areng kulges ülejäänud linnaga suhteliselt sünkroonselt.

Supilinn 1856–1899

19. sajandi II poolel algas Supilinna arengus järgmine etapp, mil tänu uute kruntide tekkele levis hoonestus ka seni hõredalt asustatud Kroonuaia-Tähtvere-Herne-Marja tänava kvartalis. Seniste ühekorrueliste elamute asemel hakati ehitama suuremaid, väljaüürimiseks mõeldud elamuid. Asustuse tihenemisele andis tõuke 1856. aastal alanud pastor Gehewe hiigelkrundi⁸⁴ tükeldamine.

Herne tänavale lisandus pastori krundi esialgse tükeldamisega kolm suurt krunti, mille tulemusena tihenes asustus ja hoonestus kõigepealt tänava paarisarvuliste numbritega poolel. Alates 1874. aastast hakkas asustus tiheneda ka tänava vastasküljel. 19. sajandi lõpul oli tänaval 37 krunti, millel oli 50 puitelamut, neist kolm kokku kukkumas. Omanike hulgas oli kõige rohkem talupojaseisusest isikuid. 1851. aastal oli sellel tänaval 139 ja 1897. aastal 791 elanikku.

Kartuli tänaval lisandus senisele viiele hoonestatud krundile veel viis ja 1893. aastaks oli tänava struktuur välja kujunenud. Uusi hooned ehitati siin hoogsamalt aastatel 1876–1879 ja 1890–1899. 1855. aastal oli tänaval 5 ja 1897. aastal 14 maja. Siinseid omanikud kuulusid eelkõige mitmesuguste ametimeeste hulka (kõiepunuja, voorimees, pottsepp, puusepp jne). 1851. aastal oli Kartuli tänaval 32 ning 1897. aastal 194 elanikku.

Kroonuaia tänava neljale hoonestatud krundile lisandus 1855–1899 kümme, neist viis aastatel 1856–1860 pastor Gehewe hiigelkrundi tükeldamise tulemusena, ülejäänud lisandusid 1861–1892. 1855. aastal oli tänaval kümme-kond elamut, 1897. aastal 31. Enamikul kruntidest oli rohkem kui üks maja.

⁸³ Allikas: EAA 995.1.1494 Verzeichnisse der Häuser und ihrer Inhaber nebst Einwohnerzahl, 1831.

⁸⁴ Krunt kuulus varem pastor Oldekopile.

Kroonuaia tänava omanikud kuulusid sotsiaalselt kõrgemasse seltskonda. Siin oli kinnisvara mitmel vaimulikul, samuti asus siin eesti koguduse köstrimaja. 1851. aastal elas sellel tänaval 51 ja 1897. aastal 358 inimest.

Marja tänava asustamine ja hoonestamine sai hoo sisse 1850. aastate lõpul. 1843. aastal oli siin ainult seitse krunti.⁸⁵ 1856–1899 lisandus tänavale 17 uut krunti, mis hoonestati ühe- ja kahekorruseliste elamutega. 1870. aastal oli tänaval 14 ja 1897. aastal 26 elamut, neist üks kokku kukkumas. Omanikering oli sotsiaalselt üsna homogeenne, 19. sajandi lõpul oli enamik omanikke talupojaseisusest. 1851. aastal oli Marja tänaval 20 ja 1897. aastal 449 elanikku.

Meloni tänava kruntide struktuur kujunes välja varakult ja kiiresti, 1843. aastal oli see tänav oma 16 elamuga Supilinna asustatuim. 1878–1893 lisandus tänava algusesse veel viis krunti ja sellega oli siinne kruntide struktuur lõplikult välja kujunenud. 1855. aastal oli Meloni tänaval 16 ja 1897. aastal 28 elamut. Omanike hulgas oli rohkelt erusõjaväelasi, käsitöolistest puuseppi ja tislereid. Alates 1870. aastate lõpust lisandus omanike hulka järjest rohkem talupojaseisusest isikuid. 1851. aastal oli Meloni tänaval elanikke 88 ja 1897. aastal 290.

Kesklinna vahetus läheduses olevale Emajõe tänavale kuni 20. sajandi alguseni uusi krunte ei lisandunud, tihenes vaid hoonestus. 1855. aastal oli tänaval kaheksa elamut, saun ja seebivabrik. 1897. aastal oli elamuid 14. 1863. aastal ehitati endine seebivabrik ümber õllevabrikuks.⁸⁶ 19. sajandi lõpul lisandus Emajõe 5 krundile kastivabrik. Emajõe ja Kroonuaia tänava nurgal töötas Fr. Hübbe saetööstus. Tänav alguses tegutses edasi ka saun. 1886. aastal oli tänaval kaks õllepoodi ja koloniaalkauplus. Elanikke oli 1851. aastal 90 ja 1897. aastal 145.

Oa tänaval oli kuni 1870. aastani ainult neli krunti, mis kõik asusid tänava paarisarvuliste numbritega küljel. Hoogsam kinnisvaraarendus tänaval algas 1870. aastatel, mil hakkas jagunema Oa 24/24a kohal asunud suur kinnistu. Tänav vastasküljele tekkis kaks kinnistut Emajõe-äärsete kinnistute jagunemise tulemusena. 1855. aastal oli tänaval 6 ja 1897. aastal 13 elamut. Lisaks elamutele asus Oa tänaval ka E. Arndti nahavabrik. 1851. aastal oli sellel tänaval 69 ja 1897. aastal 207 elanikku.

Piiri tänava kandis oli 19. sajandi keskpaigas ainult viis krunti, neist kaks asusid Tähtvere mõisa maadel. Märkimisväärne osa tulevasest Piiri tänavast jäi suure mõisamaade kinnistu 205T alla, mis hakkas jagunema alles 20. sajandi algul. 1897. aastal oli tänaval kuus maja, neist üks lagunenud. Omanike

sotsiaalne koosseis sarnanes Meloni tänava omaga. 1886. aastal osutasid Piiri tänaval teenust kaks lihunikku. 1851. aastast on andmeid 7 elaniku kohta,⁸⁷ 1897. aastal oli Piiri tänaval elanikke 56.

Tähtvere tänaval lisandus uusi krunte nii tänava algusesse, keskele kui ka lõppu. Täiendust saadi nii seniste suurte päruskruntide jagunemise teel kui ka Tähtvere mõisa maadest eraldunud kruntide näol. Kokku lisandus siia paarikümmend uut krunti.

1860. aastate algul oli tihedamalt hoonestatud Tähtvere tänava mäepoolne külg kuni praeguste majadeni 14, 16 ja 18. Marja ja Kroonuaia tänava vahel oli vaid paar elamut. Tänav hoogsam hoonestamine algas 1870. aastate teisel poolel. 1887. aastal valmis Supilinna suurim, kaupmees Ludwig Umbliale kuulunud neljakorruseline elamu.⁸⁸ 1890. aastatel koondus ehitustegevus tänav lõppu. Mäenõlvale ehitati Moritz Friedrichi õlletehase (AS Tivoli) uued hooned. 1860. aastate algul oli tänaval paarkümmend ja 1897. aastal 55 elamut, üks neist kasutuses pesuköögina.

1884. aastal sai kaupmees Moritz Friedrich loa oma Rüütli tänaval asuva õllevabriku ja Tähtvere tänaval asuva elamu vahel telefoniühenduse sisseseadmiseks. Tegemist oli esimese eratelefoniga Tartu linnas. 1886. aastal töötasid Tähtvere tänaval Johann Annuse kingsepa- ja Heinrich Alberti rätsepatöökooda, Reinhold Loodi trahter ning Moritz Friedrichi õllekelder. Üllega kauplesid ka Hans Wucht, Jacob Bäre (mõlemad ühes majas), Jüri Kantzwey, Jaan Tõnnisson ja Anna Rose. Tubakat, leiba ja koloniaalkaupi võis osta Friedrich Kauba, Anna Kantzwey, soldatilesk Jula Sapožnikovi, Marie Tõnnissoni, Gustav Rose ja erusoldat Hans Slesseri poest.

Tähtvere tänava algusest kuni Marja tänavani domineerisid sotsiaalselt kõrgemal positsioonil olevad isikud ning sealt edasi olid enamuses talupojaseisusest inimesed. 1851. aastal elas Tähtvere tänaval 111 ja 1897. aastal 820 inimest.

Seda ajajärku iseloomustab asustuse ja hoonestuse tihenemine eelkõige seniste suurte päruskruntide jagunemise tulemusena. Kujunes välja tänavate eripära. Supilinna kõige elitaarsemad olid Kroonuaia ja Tähtvere tänav, tööstusettevõtted (v.a Jakobi mäe nõlvale ehitatud Tivoli õllevabrik) olid koondunud Emajõe-Oa-Kartuli tänava kvartalis. Krundi omandamine oli 19. sajandi lõpus kõige kallim Kroonuaia tänaval (20 rubla ruutvitsa eest), odavam Meloni

85 EAA 995.1.21881. Verzeichnis der Häuser und Plätze, 1843.

86 1884. aastal sai ettevõtte nimeks Gambrinus.

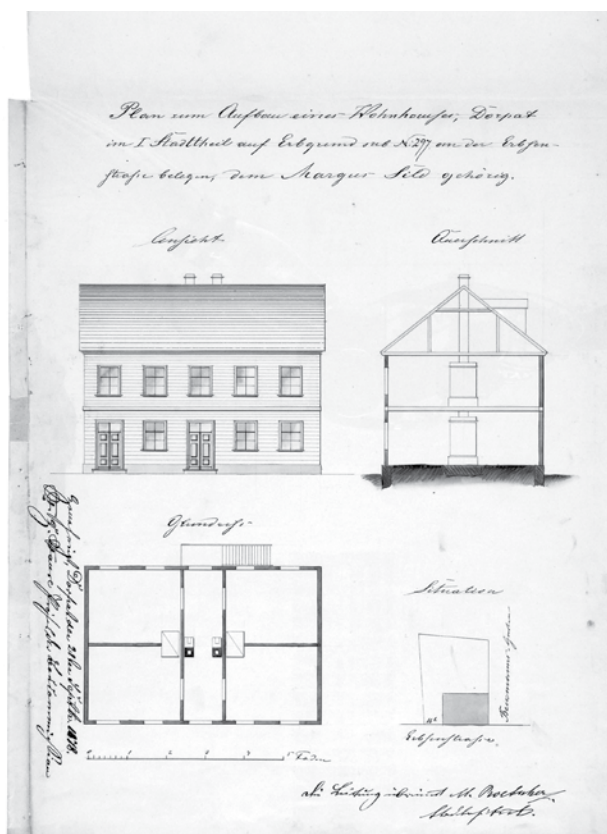
87 Mõisamaadel asunud majade elanikest andmed puuduvad.

88 EAA 2623.1.125, l 19. Строительные планы, 1887.

(7,14 rubla) ja Marja tänaval (6 rubla). Hoogustus kahekorruseliste üürimajade ehitamine (vt ill 5).⁸⁹

Asumi äärealale jäävad Meloni ja Piiri tänav meenutasid oma väikeste elamute ja suurte juurviljaaedadega pigem maad kui linna. Lisaks kaevudele, mille vesi oli paljudel juhtudel sogane, pruuni värvi, võeti siin vett allikatest.⁹⁰

19. sajandi lõpul oli Supilinnas umbes 2400 elanikku.⁹¹

Ill. 5. Margus Silla maja projekt.
EAA 3828.1.217, lk 171. Bestätigte Pläne zum Neu- und Umbau der Gebäude in Dorpat, 1878.

⁸⁹ EAA 3828.1.217, lk 171. Bestätigte Pläne zum Neu- und Umbau der Gebäude in Dorpat, 1878. Projektil oleva maja tänapäevane aadress on Herne 13.

⁹⁰ Körber, B. 1902, lk 221–222.

⁹¹ V. Berendseni ja M. Maiste andmetel oli 1897. a Supilinnas 2479 inimest, vt Berendsen, V.; Maiste, M. 1999, lk 189. Mina sain elanike arvuks 2360, kuid olen välja jätnud osa Kroonuaia tänavast.

Kokkuvõte

Supilinn on Tartu vanimaid asumeid, mille vanemast hoonestusest on palju säilinud. Nõukogude perioodi lõpul oli Supilinnal elukohana üsna halb maine, tänapäeval on asum muutumas hinnatud elupiirkonnaks.

Siinsete kruntide ja nende asustuse kohta on andmeid juba 16. sajandi lõpust, enamiku kruntide teket ja omandisuhteid on aga võimalik järjepidevalt jälgida alates 18. sajandi keskpaigast.

18. sajandi keskel oli Supilinnas paarkümmend põhiliselt aedadena kasutatud krunti, mis asusid praeguse Tähtvere ja Kroonuaia tänav piirkonnas ja Emajõe ääres. Aiad kuulusid jõukatele linnakodanikele, kes need enamasti vaesematele linnaelanikele (*Einwohner*) välja rentisid. Viimased rajasid krundile tihti ka hoonestuse. Enamasti on tegemist olnud talumajapidamisele iseloomulike hoonetega, mida on tihti nii nimetatudki (*Bauernhaus, Gehöft*).

1786. aastal oli Supilinnas 41 kinnistut, millest hoonestatud oli üle 30. Omanike hulgas olid juba ülekaalus lihtrahva esindajad, kuid oli ka vaimulikke ja jõukaid linnakodanikke. Kui mõned erandid välja arvata, siis eelistasid viimased endiselt oma krundi välja rentida ja elasid ise mujal.

Tartu arengule mõjus soodsalt 1802. aastal taasavatud Tartu ülikool. 1797–1835 kasvas rahvaarv Tartus peaaegu kolmekordseks, mis tõi kaasa asustuse tihenemise ja laienemise ka linna äärealadel, sh Supilinnas. Kuni 19. sajandi keskpaigani laienes siinne asustus põhiliselt linnale kuulunud luhast mõõdetud kruntidega. 1850. aastate keskpaigas oli siin umbes 90 krunti, mis asusid Emajõe, Herne, Kartuli, Kroonuaia, Marja, Meloni, Oa, Piiri ja Tähtvere tänaval. Kahjuks ei ole seni õnnestunud leida andmeid tänavanimede päritolu kohta.

Tartu linna arengus algas uus periood 1860. aastatel. Supilinnas, kus omandisuhted olid püsivad ja märkimisväärne osa territooriumist oli päruskruntide all, algas uus arenguetapp pastor Gehewe surmaga 1856. aastal. Pastori hiigelkrundi partsellimisega levis hoonestus ka seni hõredalt asustatud Kroonuaia-Tähtvere-Herne-Marja kvartalis. 1856–1899 lisandus Supilinnale 80 krunti, kõige rohkem Tähtvere (20) ja Herne tänavale (19). 19. sajandi lõpuks olid täielikult välja kujunenud Meloni, Kartuli, Emajõe ja Kroonuaia tänav, kuhu edaspidi praktiliselt enam uusi krunte ei lisandunud. Ülejäänud tänavatel jätkus kruntide jagunemine ka 20. sajandil. Omanike hulka lisandus järjest enam talupojaseisusest isikuid.

1850. aastate keskel oli Supilinnas umbes 100 elamut, mille hulgas domineerisid väikesed ühe-kahetoalised majad. Paljudel kruntidel oli lisaks elamule rohkelt kõrvalhooneid (sh ka loomapidamishooneid) ja täiendavat tulu

andev juur- või puuviljaaed. Tihedaim oli hoonestus Meloni tänaval, järgnesid Kroonuaia ja Tähtvere tänav. 1861–1870 elavnes Marja, Herne, Tähtvere ja Kroonuaia tänava vahelise ala hoonestamine. 1870. aastate keskel alustati Oa tänava Emajõe-poolse külje hoonestamist, jätkus Marja tänava hoonestamine ning Herne, Meloni ja Tähtvere tänava hoonestuse tihenemine. 1880. aastate teisel poolel hoogustus üürimajade ehitamine.

19. sajandi lõpuks olid välja kujunenud tänavatevahelised erinevused. Elitaarseimad tänavad Supilinnas olid Tähtvere ja Kroonuaia, kus elas kõige rohkem sotsiaalselt kõrgemal positsioonil olevaid inimesi. Meloni tänav oma suures osas 19. sajandi esimesest poolest pärineva hoonestusega ja Piiri tänav meenutasid rohkem küla kui linna. Marja tänav oli omamoodi üleminekutänav agraarse Meloni ja elitaarse Kroonuaia tänava vahel. Supilinna tööstusettevõtted, v.a Jakobi mäe nõlvale ehitatud Tivoli õllevabrik, olid koondunud Emajõe-Oa-Kartuli tänava kvartalis. Nende kõrval tegutses vähesel määral 1–2 töötajaga töökodasid ja vürtsipoode.

19. sajandi lõpus olid kõige tihedamalt hoonestatud Tähtvere (55 elamut) ja Herne tänav (50 elamut).

1807. aastal oli Supilinnas 250, 1851. aastal 660 ja 19. sajandi lõpul umbes 2400 elanikku, kelle hulgas olid esindatud kõik seisused, kõige rohkem siinseid asukaid kuulus siiski töölis- ja tsunftioklaadi.

19. sajandi viimase 30 aasta jooksul toimunud kruntide tükeldamisest ja hoonestuse tihenemisest hoolimata jäi Supilinn teiste linnaosadega võrreldes ikkagi suhteliselt hajusalt asuvate hoonete, elamuid ümbritsevate suurte aedade ja nii maa- kui ka linnaelu sugemetega asumiks, kus plaanipärast hoonestamist ei toimunud. 20. sajandi esimestel kümnenditel algas Supilinna arengus ja ehitustegevuses uus etapp, mis tõi endaga kaasa asumi tavamiljööst erineva ning ühtlase hoonestusega Lepiku tänava tekke ning hoonestuse laienemise Piiri-Herne-Tähtvere tänava vahelisse kvartalis.

Lea Teedema (MSc), Eesti Ajalooarhiivi arhivaar: „Supilinnas elasid minu vanaema, vanaisa ja onu pere. Sündisin Tartus ja sünnitusmajast koju sõites tehti esimene peatus vanaema-vanaisa juures Supilinnas. Lapsena tundsin ennast siin väga koduselt. Päril supilinnaseks sain 1987. aastal. Supilinna ajaloo uurimisega tegelen alates 2003. aastast. 2010. aastal valmis magistritöö „Supilinna asustuse kujunemine 1704–1889”.

Kasutatud materjalid

- Berendsen, V., Maiste, M.** 1999. Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- J. C. Brotze.** *Estonica*. Koostanud R. Pullat. Tallinn: Estopol, 2006.
- Bunge, F. G.** v. 1827. Darstellung der gegenwärtiger Verfassung der Stadt Dorpat. Riga.
- EAA 2381.** Tartu-Valga kinnistusamet.
- EAA 2381.1.1766,** lk 86. Pfandbuchregister des 1. Stadtteils der Stadt Dorpat, 1784–1889.
- EAA 2381.2.892.** Herne 35. Kinnistutoimik nr. 190b, 1838–1942.
- EAA 2381.2.895.** Herne 49. Kinnistutoimik nr 190e/190ee, 1859–1937.
- EAA 2381.2.896.** Herne 53. Kinnistutoimik nr 190f, 1867–1937.
- EAA 2381.2.891.** Kinnistutoimik nr 190aa. Kartuli 10, 1818–1933.
- EAA 2623.** Tartu linnavalitsus.
- EAA 2623.1.125, I 19.** Строительные планы, 1887.
- EAA 3828.** Tartu kammerkohus.
- EAA 3828.1.1.** Bauordnung für das Kämmerergericht der Stadt Dorpat, 1776.
- EAA 3828.1.15, I 42–43.** Protokollbuch, 1808.
- EAA 3828.1.16, lk 62–63.** Protokollbuch, 1809.
- EAA 3828.1.18, I 25p–26, 32p.** Protokollbuch, 1811.
- EAA 3828.1.18, lk 25p–26.** Protokollbuch, 1811.
- EAA 3828.1.20, I 18–19, 44–45.** Protokollbuch und Missiv, 1813.
- EAA 3828.1.20, lk 63.** Protokollbuch und Missiv, 1813.
- EAA 3828.1.217, lk 171.** Bestätigte Pläne zum Neu- und Umbau der Gebäude in Dorpat, 1878.
- EAA 3828.1.32, lk 20.** Protokollbuch, Missiv und Tischregister, 1826.
- EAA 3828.1.33, I 18p.** Kinnistud 235 ja 236. Protokollbuch, Missiv und Tischregister, 1828.
- EAA 3828.1.34.** Protokollbuch, Missiv, Tischregister und Dekretenbuch, 1829.
- EAA 3828.1.35, I 47.** Protokollbuch, Missiv, Tischregister und Dekretenbuch, 1830.
- EAA 3828.1.55.** Verzeichnis der eingereichten Baupläne, 1840–1878.
- EAA 995.** Tartu magistrat.
- EAA 995.1.12649, I 3.** Akte in Nachlaßsachen des Nikifor Semenow Rebow, 1840–1841.
- EAA 995.1.1418,** lk 73. Bürgerbuch, 1786.
- EAA 995.1.1476.** Verzeichnis der im 1. Stadtteil befindlichen männlichen Seelen, 1793.

EAA 995.1.1494 Verzeichnisse der Häuser und ihrer Inhaber nebst Einwohnerzahl, 1831.

EAA 995.1.21841, lk 16–16p, lk 31p–35p. Protokolle der Revision der Gärten und Plätze in der Vorstadt am Steindamm, 1681–1686.

EAA 995.1.21841. Protokolle der Revision der Gärten und Plätze in der Vorstadt am Steindamm, 1681–1686.

EAA 995.1.21842. Protokolle der Revision der Haus- und Gartenplätze, 1734–1742.

EAA 995.1.21865. Revisionsbuch aller Gründe und Plätze (Wybers), 1582–1626.

EAA 995.1.21866. Revisionsbuch aller Häuser, Gründe und Plätze, 1758.

EAA 995.1.21866, l 302p. Revisionsbuch aller Häuser, Gründe und Plätze, 1758.

EAA 995.1.21866. Revisionsbuch aller Häuser, Gründe und Plätze, 1758.

EAA 995.1.21881. Verzeichnis der Häuser und Plätze, 1843.

EAA 995.1.22139, lk 1–4. Instruktionen betreffend die Stadtbaumeister, 1814.

EAA 995.1.25240. Repartitionslisten der Nachtwächter und die Brandkassa-beiträge, 1802.

EAA 995.1.25241. Repartitionslisten der Nachtwächter und die Brandkassa-beiträge, 1803.

EAA 995.1.25243. Repartitionslisten der Nachtwächter und die Brandkassa-beiträge, 1805.

EAA 995.1.26215. Buch über Einnahmen und Ausgaben, Restantenlisten, Inventarium und Belege, 1775–1776.

EAA 995.1.29, lk 75–75p. Ordnungen der Stadt Dorpat und beglaubigte Kopien der Konstitutionen von 1765.

EAA 995.1.34, lk 4–4p. Bürgervergleich, 1765.

EAA 995.1.5432. Akte betreffend die Abfassung eines Entwurfs zum Baureglement für die Kreis- und Landstädte, sowie die Beobachtung des Reglements bei der Ausführung von Bauten, 1799–1850.

EAA 995.1.5459, l 36. Akte betreffend die Anlegung, Reparatur und Reinigung der Strassen, 1815–1865.

EAA 995.1.6684, lk 116p–117. Missivbuch, 1734–1735.

EAA 995.1.6718, lk 90–90p. Missivbuch, 1783.

EAA 995.1.6765, nr 1171 (leheküljed pagineerimata). Missivbuch, 1809.

EAA 995.1.6856. 3. Geometrische Charte des I-ten Theils der Kaiserlichen Stadt Dorpat, 1816.

EAA 995.1.1492, l 5–5p. Verzeichnisse der ordnungswidrig befundenen Häuser, Zäune und Pforten, 1820.

EAA 995.1.21865. Revisionsbuch aller Gründe und Plätze (Wybers), 1582–1656.

EAA 995.1.6731, lk 518–519. Missivbuch der Schreiben, 1786.

EAA 995.1.6851, l 3. Geometrische Charte von der Kreisstadt Dorpat, 1792.

Haljasmets, K., Siim, A. 2010. Karlova asundus ja selle liitumine Tartu linnaga. – Akadeemia nr 1 (8).

Kivi, R.-L. 2005. Tartu planeerimisest ja arhitektuurist: artikleid ja mälestusi. Koostanud Malin, J., Hallas-Murula, K. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum.

Körber, B. 1902. Die Stadt Dorpat (Jurjew) in statistischer und hygienischer Beziehung. Jurje.

Leppik, L. 2011. Kalefaktoripojast professoriks. Tartu Ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu: Kleio, Tartu Ülikooli ajaloo muuseum.

Marksoo, A. 2005. Linnasiire. – Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu. Tartu: Ilmamaa.

Männik, K. 2002. Gentrifikatsioon Eestis Supilinna näitel. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikooli Geograafia Instituut.

Ortsstatut zur Beschränkung der Holzbauten in Dorpat. 1883. – Livländische Gouvernements-Zeitung, Nr. 55.

Raid, N. 1991. 16.–19. sajandi Tartu Riia-eeslinna tänavatest. – Kleio. Ajaloo ajakiri nr 4.

Raid, N. 1996. Tartu Ülejõe-eeslinna tänavate areng. – Kleio. Ajaloo ajakiri nr 1.

Raid, N. 1992. Tartu elanike aiakruntidest XVI–XVIII sajandil. – Kleio nr 5/6.

Raid, N. 1999. Tartu tänavad aastani 1940. Tartu: ARC Projekt.

Sammlung der Ortsstatuten 1879–1902.

Seegrön, E. 1893. Chemische und bacteriologische Brunnenwasseruntersuchungen im I. Stadtteil (Techelferscher Bezirk) zu Jurjew (Dorpat): Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doctors der Medicin verfasst und mit Bewilligung Einer Hochverordneten medicinischen Facultät der Kaiserlichen Universität zu Jurjew zur öffentlichen Vertheidigung bestimmt. Dorpat.

Sepp, A. 2007. Öllelinn Tartu. Tartu.

Siilivask, M. 1999. Tartu Ülejõe linnaosa hoonestuse kujunemisest (1785–1940). – Tartu Linnamuuseumi Aastaraamat nr 5. Tartu.

Siilivask, M. 2006. Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend: arhitektuuriideed ja stiilieeskujud kohalike arhitektide loomingus 19. sajandil ja 20. sajandi algul. Tartu: [Rahvusarhiiv].

Siilivask, M., Kimmel, T. 2009. Jalutaja teejuht. Tartu I. Südalinn ja Toometa-gune. Tallinn.

Tartu [koguteos]. Tartu, 1927; Tartu ajalugu. Koostanud R. Pullat. Tallinn: Eesti Raamat, 1980; Tartu: ajalugu ja kultuurilugu. Koostanud Pullerits, H. Tartu: Ilmamaa, 2005.

Tartu ehitusseadlus, mille järele Tartu elanikud oma ehitused peavad toimetama: (Tartu linna volikogust antud ja seaduslikult kinnitatud linnade seadluse 103 art., punkt 1, 3, 4, 9, 10 ning 11 põhjusel: Riia-loss, 24. veebr. 1882 = Обязательные для жителей г. Дерпта постановления по строительной части = Obligatorische Verordnung zur Regelung des Bauwesens in der Stadt Dorpat. [S. l., 1882].

Tartu: [koguteos]. Tartu linna-uurimise toimkonna korraldatud ja toimetatud. Tartu, 1927.

Tohvri, E. 1999. Eesti puitasumite kujunemisest ja elamutüüpidest. – Eesti puitarhitektuur = Estonian wooden architecture. Koostanud Hallas, K. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum.

Tohvri, E. 2002. 1809.–12. aasta Vene tüüpfassaadid ja nende rakendamine Tartu linnaruumis. Magistritöö. Tartu.

Tohvri, E. 2009. Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Unter dem Berge, bey Jacobs Brunn von Techelfer.

Üprus, H. 1942. Tartu klassitsistlik arhitektuur. Magistritöö. Tartu.

Полное собрание законов Российской Империи I, nr 24061a (31.12.1809).